

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

XXII.

ULUSAL

DİL BİLİM KURULTAYI

BİLDİRİLERİ

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DİL BİLİMİ BÖLÜMÜ

S B E

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

XXII. ULUSAL
DİLBİLİM KURULTAYI
BİLDİRİLERİ

8-9 MAYIS 2008

HAZIRLAYANLAR

MUSTAFA SARICA

NURTEN SARICA

ALAATTIN KARACA

ANKARA 2009

Yayına Hazırlayan
Mustafa SARICA
Nurten SARICA
Alaattin KARACA

Kapak ve Sayfa Düzeni
Süleyman ERATALAY

Düzenleme Kurulu
Prof. Dr. Ahmet Ömer KOÇAK (Başkan)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARICA (Sekreter)
Yrd. Doç. Dr. Nurten SARICA
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL
Yrd. Doç. Dr. İlker AYDIN
Arş. Gör. Süleyman ERATALAY
Arş. Gör. Orhan VAROL
Arş. Gör. Sevda ERATALAY

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları: 48
Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları: 1

22. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri (8-9 Mayıs 2008, Van)
Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009

Cantekin Matbaası, Ankara 2009

ISBN 978-975-7616-48-1

İÇİNDEKİLER

İLETİ (DOĞAN AKSAN).....	I
ÖNSÖZ.....	III
Mustafa SARICA (YYÜ FEF DBB Başkanı) Açılış Konuşması	V
Ahmet Ömer KOÇAK (YYÜ FEF Dekanı) Açılış Konuşması	VII
Hasan CEYLAN (YYÜ Rektörü) Açılış Konuşması	IX

BİLDİRİLER

Abdurrahman KİLİMCİ & Cem CAN TICLE : Uluslararası Türk Öğrenci İngilizcesi Derlemi.....	1-11
M. Akif ÇEÇEN Türkçe Ders Kitaplarındaki Öyküleyici Metinler Üzerine Tutarlılık Bakımından Bir Araştırma.....	12-19
Arsun Uras YILMAZ Sözlü Dilde Konuşma: Dilbilimsel Özellikleri ve Çeviri Sorunları.....	20-32
Aysun KUNDURACI Denetlemede Evrenseller.....	33-46
Bilal KIRKICI Türkçede İlgi İktümcelerinin İliştirme Belirsizliğinde Kurucu Sıklıklarının Rolü.....	47-57
Çiler HATİPOĞLU & Deniz ZEYREK Trakya Türkçesinde Titrek /R/ Ve Diller Arası Etkileşim.....	58-69
Derya ADALAR Türkçe Sözlükte Arapça Kökenli Üst Kavram Gösteren Sözcükler.....	70-82
Doğan GÜNAY & ufuk AŞIK Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Temel Sözvarlığı.....	83-97
Doğan GÜNAY & Ayten ŞAHİN & Emine OFLAZ & Ata ATAK & H. Berkay KOÇ & Tayyar İNCEOĞLU Gazete Söyleminde Sık Kullanılan Söz Sanatlarına İlişkin Bir İnceleme: Gazete Dilindeki Yaratıcılık.....	98-113
Doğan GÜNAY & mehmet AYGÜNEŞ Yabancı Dil Olarak Türkçenin Edinimi Sürecinde İkinci Dil Edinicilerinin Karşılıklı Konuşma Etkinlikleri Sırasındaki Anlamda Uzlaşma Sürecinin Gözlemlenmesi.....	114-128
Doğan GÜNAY & Betül SÜLÜŞOĞLU Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan Yöntem Kitaplarının Ortak Sözcüğü.....	129-138

Senka IVOŠEVIĆ
Sözdizimsel Belirsizliğin Giderilmesinde Bürünsel (Prosodic) Sınırların Rolü...464-472

Sevda ERATALAY
Anadolu Ağızlarında Kullanılan Eski Türkçe Kaynaklı İlgeçler..... 473-483

Sıla AY & Dilek PEÇENEK
Deyim Tanımlama Sürecinde Bilişsel Biçem Farklılıkları..... 484-493

Sinan KILIÇ
Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Dili..... 494-504

POSTER SUNULARI

Hale ORTAKÖYLÜOĞLU & Aslıhan KÜÇÜKAŞAR
Yabancı Dil Ve Anadilinde Yazılmış Metinler Üzerine Bir İnceleme: Abant
İzzet Baysal Üniversitesi Örneği..... 505-511

Bedri SARICA
Sözcüklerde Zamanla Oluşan Ses Ve Anlam Ayrılıkları Konusunda Van Ağzı
Örneği..... 512-516

İlkay GİLANLIOĞLU
Kuzey Kıbrıs'taki Yer Adlarının Türkçeleştirilmesi Üzerine..... 517-525

İlker AYDIN
Geleneksel Dilbilgisi Ve Stemmaya Dayalı Çözümleme..... 526-537

İlknur MAVİŞ & F.Selen DEMİRDÖĞENLER
Tutuk Afazili Bireylerin Resim Adlandırma Etkinliğindeki İsim Ve Eylem
Üretim Hatalarının Değerlendirilmesi..... 538-547

Mustafa SARICA & Süleyman ERATALAY
Türkçede Kökte Ses(li) Değişimleri..... 548-552

Nurten SARICA
Çocukta Olumsuz Sözcelerinin Bürünsel Yapısı..... 553-557

Yeşim AKSAN & Nursel DURAN & Didem ERSEN & Çiğdem HIZARICI
& Sıdıka KORKMAZ & Bengü SEVER & Taner SEZER
Türkçede Yakın Anımlı Sözcükler: Bir Derlem Çalışması..... 558-567

Tuğba SARIAL
Giresun Yöresinde Kullanılan Isık Dili..... 568-571

Emrah NİZAM
Kısa İleti (Sms) Ve Ağ İletişimine Özgü Kullanımlar..... 572-575

GELENEKSEL DİLBİLGİSİ VE STEMMAYA DAYALI ÇÖZÜMLEME

İlker AYDIN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ilkaydin67@hotmail.com

Giriş

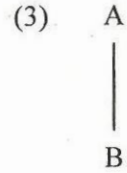
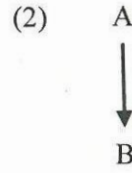
Stemmaya dayalı çözümleme üzerine kurulu bu çalışmada, L. Tesnière tarafından geliştirilen sözcük ve tümcelerın işlevsel çözümüne yönelik bazı düşünceler ele alınacaktır. Stemmaya dayalı çözümlemeden, tümcede sözcükler arasında var olan sözdizimsel ilişkilerin yeniden yapılandırılması anlaşılmalıdır: *stemma* olarak adlandırılan ağaç çizimle tümcenin yapısı şekilsel olarak sunulur. Bu çalışmada, geleneksel dilbilgisi çözümlemesine karşı stemmaya dayalı çözümleme tartışılacak, örnek sözcük öbeği ve tümce çözümlemeleri gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

1. Bağımınma ya da bağımlılık

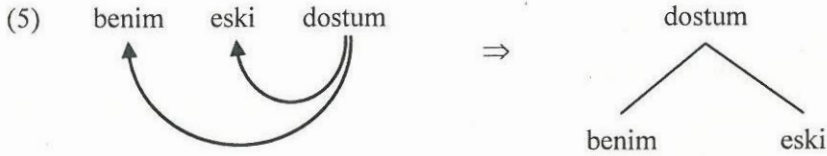
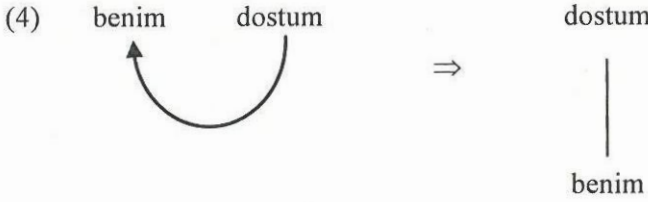
Tesnière tarafından ortaya konulan sözdizimsel ilişki *bağıntılama* (connexion) ilişkisidir. Bunlar, sözcükler arasında *bağımlılık* (dépendance) ilişkilerini kuran yapısal bağlantılardır. Geleneksel dilbilgisi çözümlemesinde olduğu gibi bağımsal çözümleme için de dilbilgisel ilişkileri tanımlayan sözcükler arasındaki ilişkilerdir. Buradan hareketle, *bağımlılık* kavramı, geleneksel dilbilgisindeki *bağımlınma* (subordination) kavramından başka bir şey değildir. Geleneksel çözümlemede bir tümlecı bir dayanağa bağlayan bağımlınma ilişkisi söz konusu iken, stemmaya dayalı çözümlemede bir bağımlı olanla bir yöneteni birleştiren bağıntılama söz konusudur. Bu durum, “bağımlı olan yönetene bağımlıdır ya da yöneten bağımlı olanı yönetir” biçiminde açıklanabilir.

1.1. Stemma

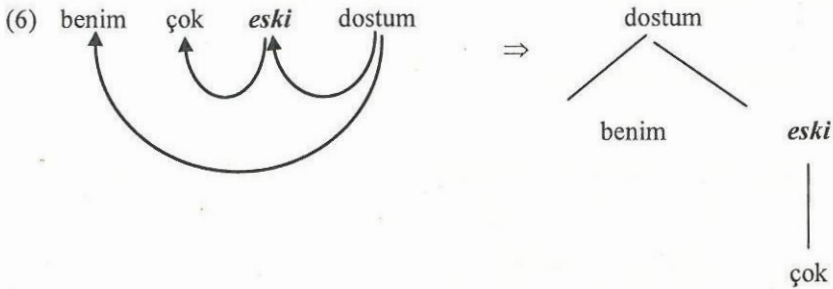
Geleneksel dilbilgisinde tümce çözümlemesi, soldan sağa doğru çizgisel bir düzen izler ve yatay eksende gerçekleşir. Bağımlınma ilişkisi, yöneten terimi bağımlı olan terime doğru götüren bir okla gösterilir. Başka bir deyişle, dayanağı tümleçten (ya da tamlayanı tamlanandan) ayırmak için ok kullanılır; okun yönü yöneten birimden yönetilen birime doğrudur (1). Buna karşılık stemmaya dayalı çözümlemede, bağımlınma (ya da bağımlılık) ilişkisi dikey eksende gerçekleşir (2). Yönetenle bağımlı olan (yönetilen) arasındaki ilişki, bir üst terimle bir alt terim arasındaki ilişkidir ve bu ilişki ok yerine iki terimi birleştiren basit bir bağıntılama (ya da bağlanma) çizgisiyle gösterilir (3).

Örnek 1: *Benim dostum* (4), *benim eski dostum* (5), *benim çok eski dostum* (6).

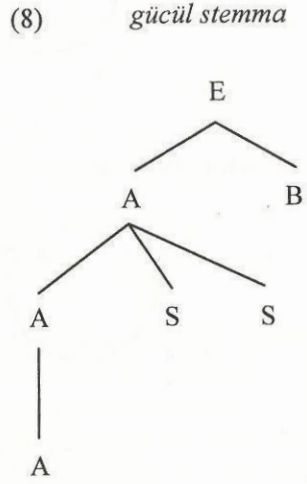
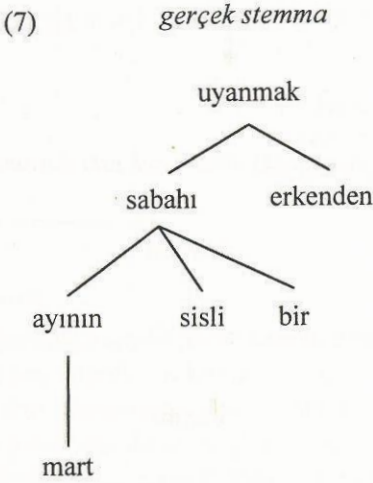

“Benim çok eski dostum” örneğindeki “eski” sıfatının durumu gibi, bir sözcük hem bir üst sözcüğe bağımlı hem de bir alt sözcüğe yöneten olabilir:

Yöneten üst birimle yönetilen alt birim arasındaki bağımlılık ilişkilerinin dallı ağaç biçiminde sunumu “stemma” olarak adlandırılır. Tesniere düğümleri sözcüklerle etiketlenmiş “gerçek stemma” ile düğümleri kategorilerle etiketlenmiş “gücül stemma” arasında ayrımı gider (Schwischay, 2002):

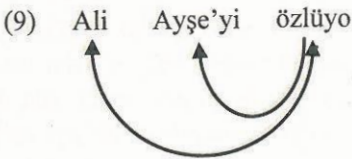
Örnek 2: *Mart ayının sisli bir sabahı erkenden uyanmak.*

1.2. Özne ve yüklem

Stemmayaya dayalı çözümlemenin en karakteristik özelliklerinden biri, özne ile eylem arasındaki *yüklemleme* ilişkisinin, önermenin kurucu ilişkisi olarak kabul edilmemesidir. Yöntem, yüklemsel eylemi stemmada “merkez düğümün” yerini tutan tek temel birim olarak kabul eder. Özneyi eyleme bağımlı kılarak, onu eylemin yönetimindeki tümleçlerle aynı seviyeye indirir. Tümceyi eyleyen, tümleyen ve bunların doğrudan doğruya bağlandıkları eylem biçimlendirir. Yüklemsel eylem kendisine bağımlı birimleri yöneten merkez düğümdür. (9) geleneksel sunum gösterirken, (10) stemmaya dayalı çözümlemeyi göstermektedir.

Örnek 3: *Ali Ayşe'yi özlüyor.*

⇒

1.3. Sözcüklerin düzeni

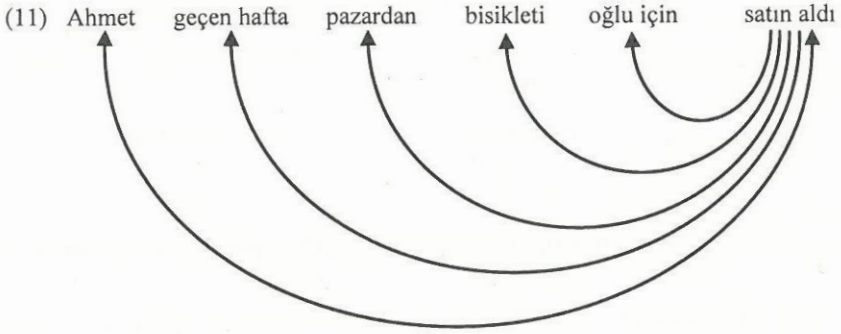
Sözcüklerin düzeninde, belli bir kategoriyle belli bir konumun her ortaklığı belli bir işleve uygun düşmektedir. Bu düzen Türkçede aşağıdaki gibidir:

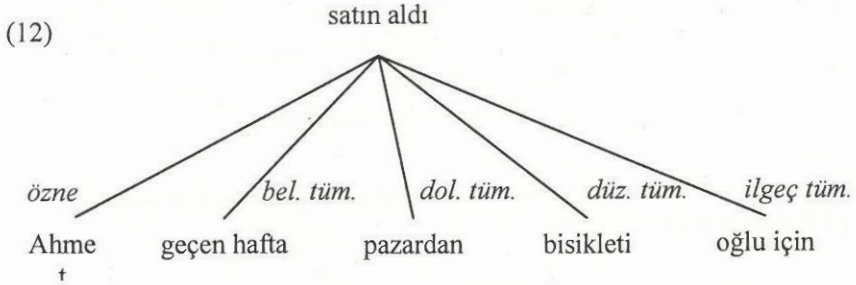
Konum:	1	2	3	4
İşlev:	özne	dolaylı tümleş	düz tümleş	yüklem

Türkçede tümleyici ve belirtici sözcükler, asıl sözcüklerden önce gelir. Ad ve sıfat tamlamalarında böyle olduğu gibi tümcelerde de tümleşler yüklemden önce gelir. Kısaca Türkçede kurallı tümcenin öğeleri “özne + tümleş + yüklem” (ÖTY) dizimini izler. Tümcede tümleş sayısının artması ortaya şu sıralamayı çıkarır: Özne + Yüklem Takımı (belirteç tümleci + dolaylı tümleş + düz tümleş + ilgeç tümleci + yüklem) (11). Bu düzen kuramsaldır. Kullanışta anlam özellikleri, bu sıranın sık sık değişmesine yol açar (Gencan, 2001: 137).

Örnek 4: Ahmet geçen hafta pazardan bisikleti oğlu için satın aldı.

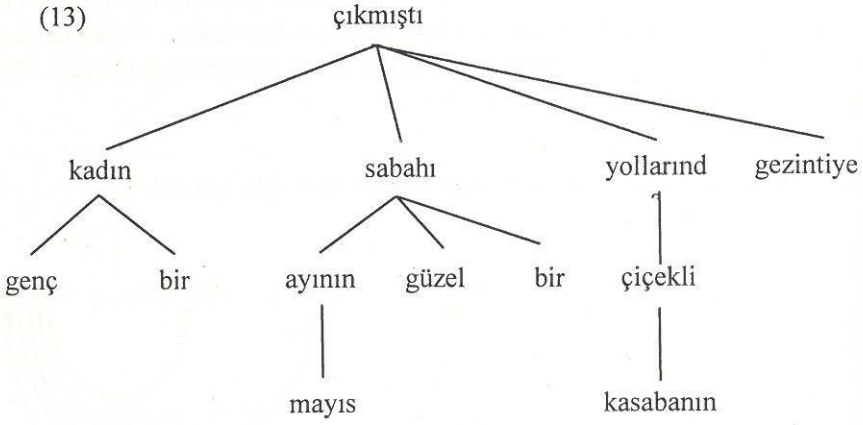

Stemmada, bağımlı olan terimler aynı çizgisel düzeni izlerler (12).

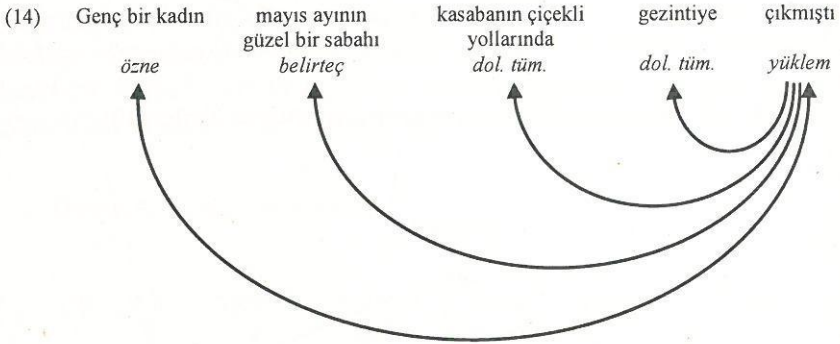

Ayrıca, tümcenin bütün öğeleri sıralı düzen bağlamında birbirine zincirlenir (13):

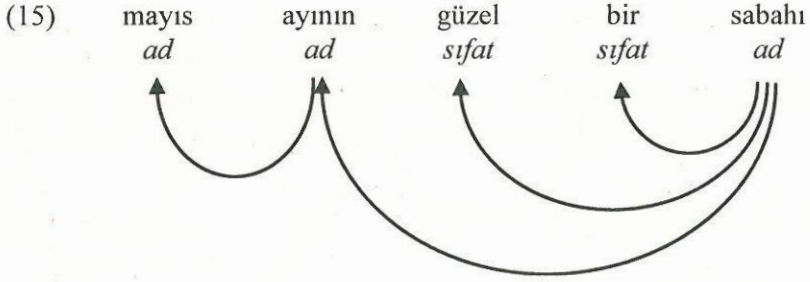
Örnek 5: *Genç bir kadın, mayıs ayının güzel bir sabahı, kasabanın çiçekli yollarında gezintiye çıkmıştı.*

Aynı tümce yatay ekseninde konum/işlev çerçevesinde şöyle gösterilir (14):

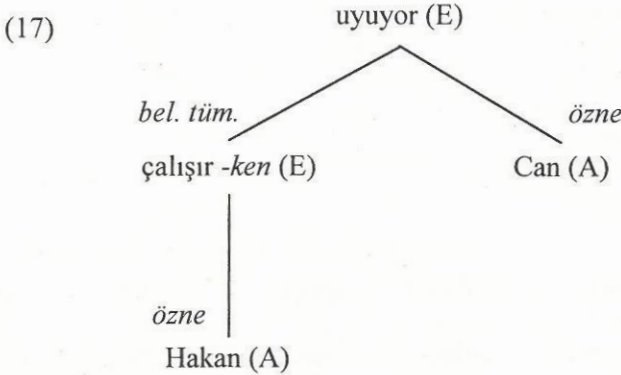
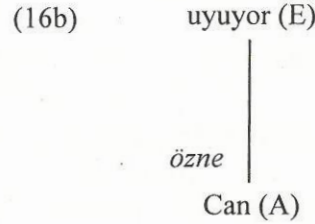
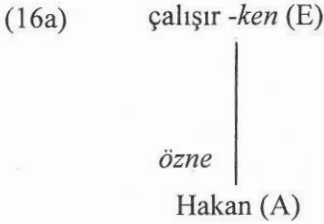
Zincirleme tamlamadan oluşan belirteç öbeğinin açılımı ilginç bir görünüm sunmaktadır (15):

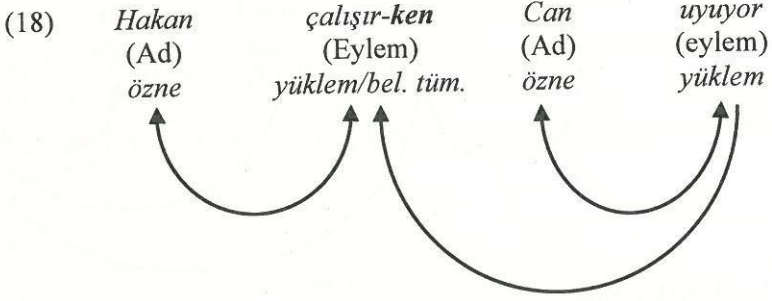
1.4. Yan tümceler

Stemmaya dayalı çözümleme, yan tümcelerin mantıksal çözümlemesini işlevsel çözümlemelerinden ayırmaz. Böylece “Hakan çalışırken Can uyuyor” tümcesinde, “Hakan çalışırken” yan tümcesi (temel eylem “uyuyor”un koşul tümleyeni -ulaç yan tümcesi) (16a), merkez düğümü tarafından (yüklemsel eylem “çalışırken”) temel tümce (16b) “Can uyuyor”un yönetenine doğrudan bağlanmış olacaktır (17).

Örnek 6: *Hakan çalışırken Can uyuyor.*

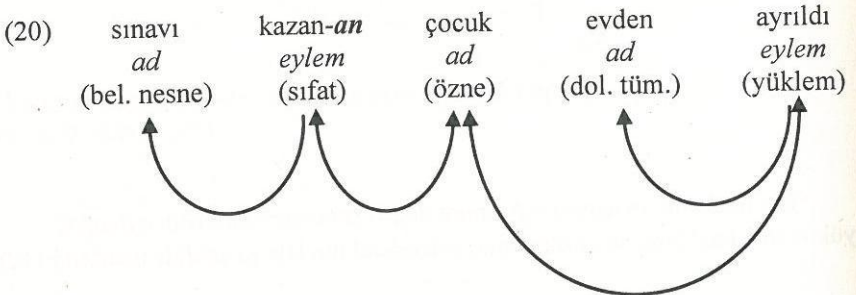
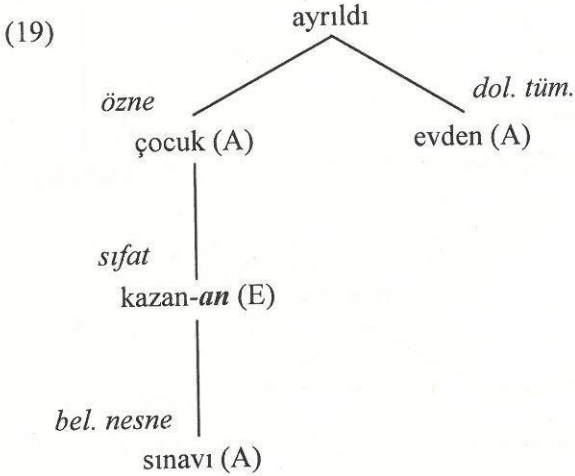

Yan tümcenin eylemsel yüklemine doğrudan temel tümcenin eylemsel yüklemine bağlayan bu çözümleme, geleneksel modele şu şekilde uyarlanır (18):

Çözümlemede, yan tümceyi temel tümceye bağlayan biçimbirim “-ken (iken)” durum ulacıdır. Yan önermenin eylemine ulanarak önermeyi temel önermeye bağımlı hale getiren “-ken” ulacı, burada bir tür bağılanma bağlacı işlevi üstlenmektedir. Gerçekte, yan önerme temel önermeye değil, ana tümcenin temel eylemine bağımlıdır. Diğer taraftan, ortaça kurulan yan tümce temel tümceye aşağıdaki gibi bağılanır:

Örnek 7: *Sınavı kazanan çocuk evden ayrıldı.*

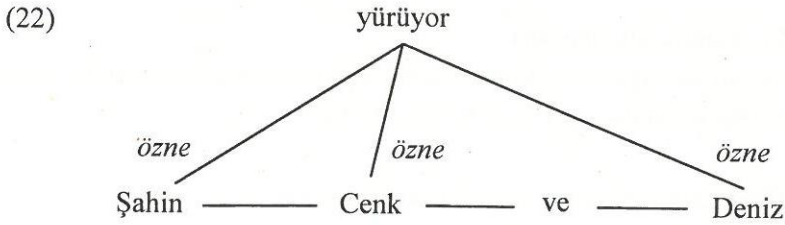
2. Eşbağımlılık ya da bağlama

Tesnière eşbağımlılık olgusunu “bağlama” olarak adlandırır ve bu olgu çizgesel olarak iki eşbağımlı birimi birbirine bağlayan yatay bir çizgiyle gösterilir.

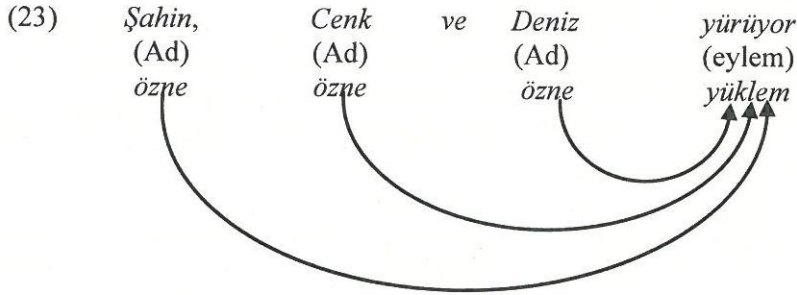
(21a) A ————— B   (21b) A ——— c ——— B

Eşbağımlılık, aynı kategori ve aynı işlevden diziler arasında gerçekleşir.

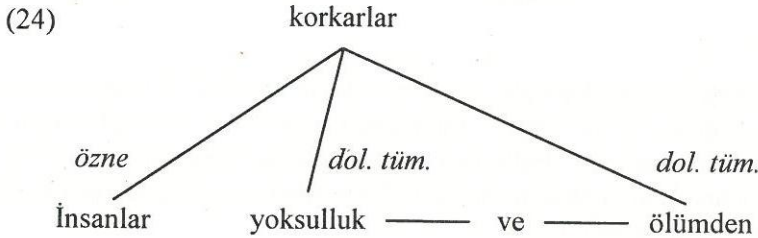
Örnek 8: *Şahin, Cenk ve Deniz yürüyor.*

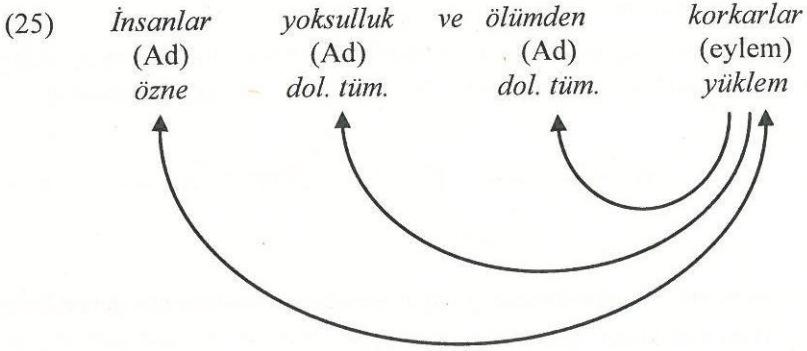

Geleneksel dilbilgisine dayalı çözümlemelerde eşbağımlılık şu şekilde gösterilir:

Örnek 9: *İnsanlar yoksulluk ve ölümden korkarlar.*

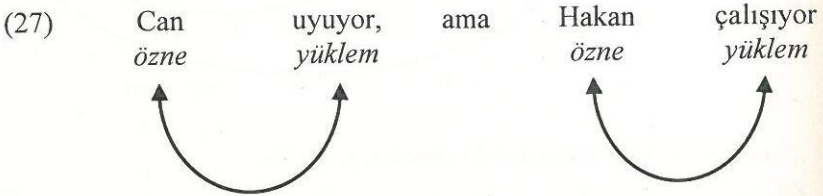
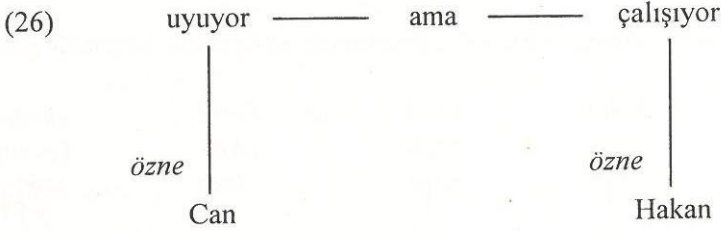

2.1. Eşgüdümlü tunceler

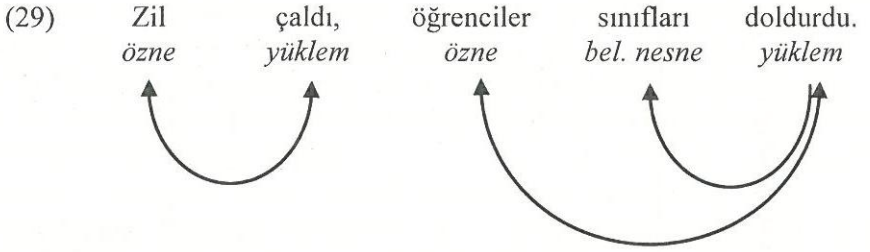
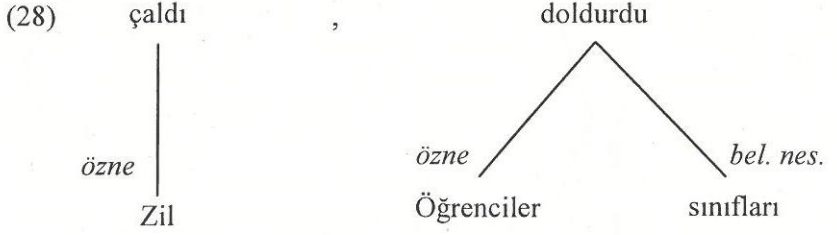
Bağımlı ve bağımsız sıralı tuncelerde, bağlama yüklemsele eylemler arasında, yani merkez düğümler arasında gerçekleşir (26-27).

Örnek 10: *Can uyuyor, ama Hakan çalışıyor.*

Çizimde de görüldüğü gibi stemmaya dayalı modelde, iki bağımsız tuncelyi birbirine bağlayan “ama” bağlacı, yatay çizgiyle iki eyleme de bağlanmıştır. Fakat geleneksel modelde “ama” bağlacını iki eyleme bağlayan herhangi bir iz yoktur. Öte yandan bağımsız sıralı tunceler anlam ilgisiyle birbirlerine bağlanırlar, herhangi bir bağlama imi taşımazlar (28-29).

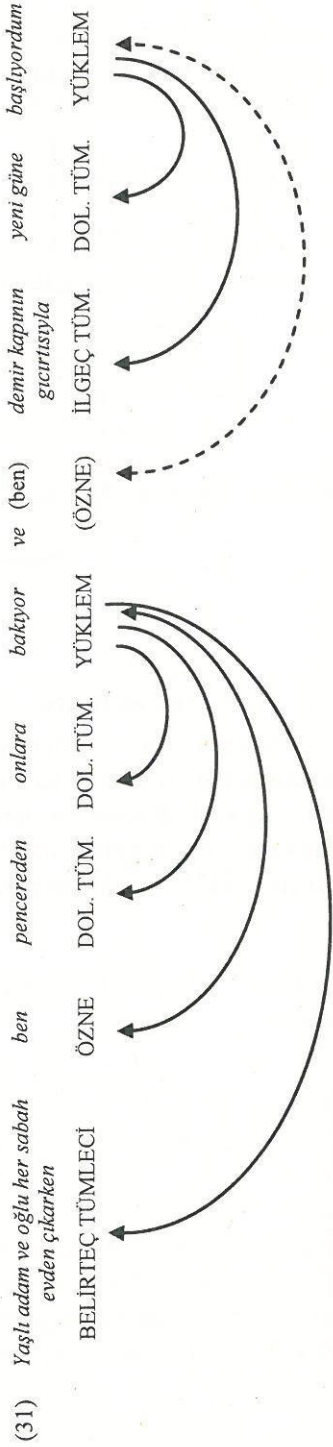
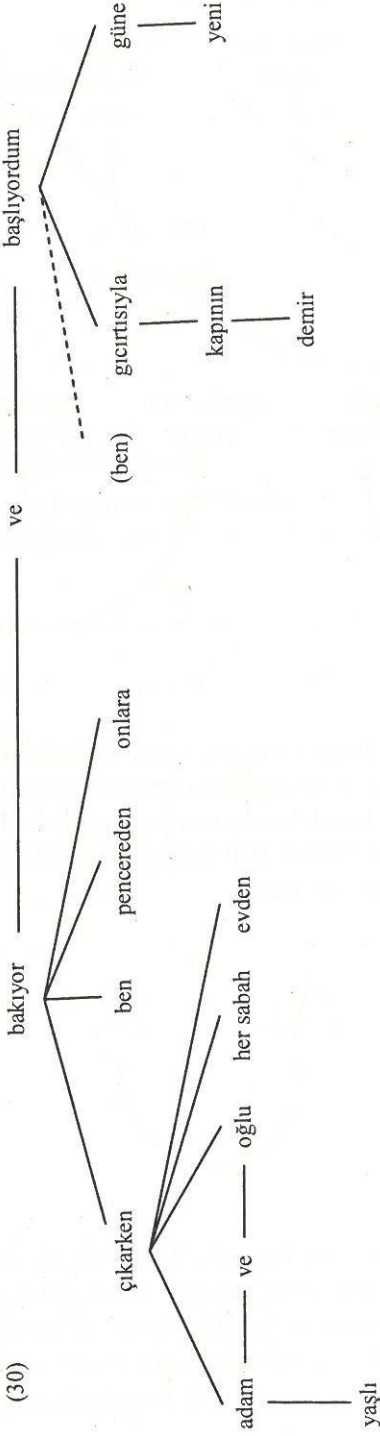
Örnek 11: *Zil çaldı, öğrenciler sınıfları doldurdu.*

2.2. Karmaşık tümce

İçinde birden fazla önerme bulunan karmaşık tümce çözümlemesi öğrencilerin en çok zorlandıkları konular arasındadır. Bu tür tümcelerde kategori/işlev karşılığı ve öbek içi sıralı düzenin kavranması büyük handikap oluşturmaktadır. Burada, eylemi merkeze alan stemmaya dayalı çözümleme (30) geleneksel dilbilgisi çözümlemesi karşısında (31) oldukça avantajlı görülmektedir.

Örnek 12: Yaşlı adam ve oğlu her sabah evden çıkarken ben pencereden onlara bakıyor ve başlıyordum demir kapının gıcirtısıyla güne başlıyordum.

Sonuç

Geleneksel çözümleme tümceyi iki biçimde çözümler. Bunlardan birincisi: tümcenin önermelere bölünmesi ve bu önermeler arasında var olan ilişkilerin belirtilmesi. Buna mantıksal çözümleme (analyse logique) denir. Her önermenin sözcüklere bölünmesi ve bu sözcükler arasında var olan ilişkilerin belirtilmesi ikinci çözümleme biçimi olan dilbilgisel çözümlemedir (analyse grammaticale). Dilbilgisel çözümleme özellikle yan tümcelerin işlevinin belirtilmesinde sorun oluşturmaktadır.

“Yapısal” olarak adlandırılan bütün dilbilimsel teoriler, genellikle dili bir dizge, yani birbirleriyle ilişki içinde olan bir öğeler birlikteliği olarak görürler. Bu anlamda, Tesnière’in sözdizimi kesinlikle yapısaldır. O tümce incelemesi için sözcükleri birleştiren bağların önemine vurgu yapar ve bu bağlar olmadan tümcenin gerçekleşmeyeceğini belirtir. Bu bağlamda geleneksel dilbilgisi çözümlemeleri (mantıksal ve dilbilgisel çözümleme) de yapısaldır. Bu çözümleme, tümceyi oluşturan öğeleri belirler, sözcükleri türlerine göre düzenler ve sonra kendilerine işlev yüklemek için sözcükler arasındaki ilişkileri inceler.

Geleneksel dilbilgisinde, tümce içindeki sıralı düzende bağımlılıklar yatay eksende gerçekleşirken, bağımsal dilbilgisinde, dikey eksende gerçekleşmektedir. Bu, iki çözümleme arasındaki en önemli ayrımdır. Her iki çözümleme de Türkçenin eklemeli yapısını betimlemede yetersiz kalmakta, sözcüklerin düzenini yeniden sunamamaktadır. Ortak özneli bağımlı sıralı tümcelerde, derin yapıda var olan, ancak yüzeysel yapıda yüklemde izi bulunan ve tekrar edilen öznenin, çizimlerde gösterilip gösterilmeyeceği konusu belirsizliğini korumuştur. Geleneksel dilbilgisinde öğeler arasındaki ilişki, Türkçe bağlamında ilk kez bu çalışmayla görselleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın, İ., 2006, “Türkçede tümce çözümü ve öğretimi üzerine iki model”, *Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviribilim Yazıları*, Cilt-1, Ankara: Pegem A, s. 229-242.
- Gencan, T. N., 2001, *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç.
- Monneret, P., 1999, *Exercices de linguistique*, Paris : PUF.
- Soutet, O., 2001, *Linguistique*, Paris: PUF.
- Tesnière, L., 1966, *Éléments de syntaxe structurales*, Paris: Klincksieck.
- Vardar, B., 1999, *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*, İstanbul: Multilingual.
- <http://www.home.uni-osnabrueck.de/bschwisc/archives/stemma.pdf> (15.06.2005)